

МИРОСЛАВ МАКСИМОВИЋ

**ПОЕЗИЈА ХВАТА УНУТРАШЊИ СМИСАО
ВРЕМЕНА****Разговор водио Немања Каровић*

Немања Каровић: *Желео бих, пре свега, да у име свих ђолазника курса „Историја српске културе” у Тршићу и у име свих насљавника захвалим што сте нашли времена и воље да дођете код нас и да кажем да нам је изразиша часи што сте данас наш јоси. За јочешак, хтео бих да Вас ишам шја је шеже, биши уредник или јесник? Како бисте ујоредили ша два искусива?*

Мирослав Максимовић: Ја сам песник, хајде, не могу рећи читавог живота, али песник сам од шездесет осме, дакле више од педесет година. А уредник сам био у разним варијантама, што у издаваштву што у новинама и часописима, доста мање, не више од тридесет година. Тако да је ово песничко искуство много јаче од уредничког, и нису то исте ствари. У песништву, односно уопште у уметности, по мом осећању, човек се суочава сам са собом, он проналази ту себе, као што у образовању, такође, можете да пронађете сами себе. Ја сам постао песник када сам у томе, у књижевности, видео себе, кад сам себе открио. Почео сам интензивно да пишем песме негде, рецимо, шездесет пете, и до шездесет седме сам написао песма колико после за ових педесет година, и то је било моје тражење књижевности.

А уредник – ту не тражиш самог себе, ту мораш друге да налазиш. Јер шта је уреднички посао? Данас у издаваштву већина

* Разговор са песником Мирославом Максимовићем вођен је на једном од часова у оквиру курса „Историја српске културе”, 9. августа 2023. године, у Научно-образовном културном центру „Вук Караџић” у Тршићу.

издавача нема ни лекторе, ни ништа, него дају студентима да преведу неки страни бестселер роман, који ће добро продавати. У време кад је уреднички, односно издавачки посао био озбиљан, у то време кад сам и ја био уредник, ти си онда, у ствари, откривао ауторе.

Сећам се, кад сам био уредник у БИГЗ-у, била су нас тројица који смо читали поезију, пошто се тад много писало, много више него данас, и стигао је један рукопис под насловом *Мајка*, то је био назив књиге Живорада Недељковића. Ја нисам имао појма, никад нисам ни чуо за човека, писала је ваљда нека биографија: у Подунавцима, код Краљева, он ради у некој зем-задрузи, тако нешто. И ја то прочитам. Ја сам био од уредника који читају рукописе, било је доста уредника који нису читали. И ја прочитам ту књигу Живорада Недељковића и видим да је супер, прави песник, а никад нисам чуо за њега. И добро, сад да не причам даље, како је то ишла процедура, и та књига буде објављена. Ја откријем Жику, значи не откривам себе него откривам Живорада, и он тада са том књигом постане, односно почне да постаје ово што је данас – један од наших најбољих песника. Кад бих морао да бирам, ја бих увек пре био песник, па испод неког моста се сналазио за нешто, где да преспавам и шта да једем, него уредник са неким великим парама који сад то ради.

Какав је био Вац однос, њеснички, њрема Ваццим уредницима? Колико су Вам они њомајали у њоеицкиим њирајањима?

Каријеру сам ја почео ту књижевну, такозвану, није то никад била каријера, ал' се тако зове, шездесет осме, у Загребу, што је невероватно данас, ал' то је тад тако могло. Те песме које сам тад написао откривајући себе, те сам песме послао на конкурс неки у Загребу, објављен је био у новинама *Телеграм*, и добио сам тамо награду, са још петоро хрватских песника, ја сам једини био изван Хрватске. Кад сам отишао тамо, то ми је био први јавни наступ. У Свеучилишту града Загреба, установи која је тада то организовала, седео сам са неким Сплићанином, Борис Лукшић се звао, и у једном тренутку пита он мене за песнике разне београдске. Ја нисам тада никога од њих познавао, знао сам их по имену, ал' нисам причао ни са ким, нисам ја био песник. И за кога год ме пита, ја не знам ништа о човеку, нисам имао никакав контакт са њима. Каже мени тај Лукшић: па Ви сте усамљени орао! И ја сам вероватно и после у свему томе био то, нисам ја с уредницима имао никад неке велике интеракције, све је то некако ишло само од себе.

Прва књига, *Сјавац њод уицјачем*, то је објавио Дом омладине Београда, ту едицију је покренуо годину дана раније Гојко Ђого,

који је тад био уредник оне трибине чувене, „Књижевни уторак”. Он је покренуо едицију која се звала ДОБ и издавачка концепција била је да се објављују књиге младих писаца. Пошто сам ја у претходне две-три године подобиао гомилу тих награда за рукописе, после те загребачке било их је доста још у Београду, он је мене звао да му дам рукопис, и тако је објављен *Сјавач њог уијачем*. И за све остале књиге, готово све, мене су ти уредници звали, тако да нисам ја имао са њима неке дискусије, они мене зову: Имаш? – ја кажем имам и дам или не дам.

Једина, ја мислим, књига коју нико није тражио била је управо *Бол*. Јер кад сам написао *Бол*, ја сам схватио једну ствар: ја сам то могао да објавим код било кога од тих издавача, мало их је тад и било, ал’ објавили би они то, међутим, ја сам закључио да би требало да објавим *Бол* онако како је Стеван Раичковић објавио *Црној Владимири*. Кад је Стеван објавио ту књигу, која је можда његова најбоља ствар, то је био његов лични доживљај бола. Био је у болници и неког Циганина Владимира је упознао и књига је о томе. Његова лична, веома лична ствар, и он да је могао да је објави где хоће, али хтео је у свом издању, и то је изашло као самиздат.

Ја сам схватио, пошто је ово моја породична, лична прича, без обзира на све ове националне и универзалне везе које има, ја сам одлучио да треба сам да објавим то. Ја сам тад већ живео, као што и сада живим, у Голупцу, тамо на Дунаву, мада сам формално Београђанин и даље, и онда сам схватио: ако ја сам то објавим, значи сам финансирам, после бих вероватно код Чигоје – пошто он има штампарију, а друг ми је – то штампао.

Схватио сам, међутим, да све оно што иде после, кад књигу објавиш, а ту има разних ствари, конкурси, министарство, откупи, не бих могао да радим уопште сам. И онда сам се са Жарком договорио да он буде издавач, и то је једина књига коју сам ја нудио некоме. Завршио сам 2019. једну књигу коју сам почео пре 50 година, зове се *Београдске ччкалице*. Кад сам писао прве књиге – *Сјавача* и *Мењаче* – осетио сам, пошто сам ја детињство провео у Београду и Београд је био мој град све до пре 15-20 година, да сам хтео да направим књигу са мотивима Београда, топонимима, да буде цела београдска књига.

И почео сам, то су биле мале форме, као хаику, а није хаику, и онда је то стало. У ове друге књиге су те теме отишле – у *Мењачима* има доста београдских тема – и то се временом тако изгубило. И онда у зиму осамнаеста на деветнаесту нешто ми се то врати, рекох, хајде, сад ћу да седнем па да то завршим. Имао сам у том тренутку већ једно 20-30 таквих малих песама. Ја напишем 100 тих београдских ччкалица, 50 из доба мог детињства и младости,

значи педесете и почетак шездесетих година, а педесет из овог века, почев од бомбардовања, значи крај двадесетог и двадесет први век. Те песме биле су објављиване ваљда у *Новостима* и још негде, и то види Драган Лакићевић који је уредник у Српској књижевној задрузи, и он мене зове, каже хоћеш да даш Задрузи, ја рекох хоћу. И требало је 2020. да ја њему дам то да изађе, међутим двадесете почне корона, значи корона је против мене радила и због мене су пандемију правили. И Задруга, односно Лакићевић, сви ови његови спонзори пропадну и он нема пара да објави. И он после то заборави, а ја више нисам му ни нудио и та књига стоји у рукопису, значи имам књигу, кад неко затражи, даћу, само ви рекламирајте околу.

Током живоџа сџицили сџе мноџе џријатеље из књижевноџ свеџа. Да ли бисџе моџли да нам кажеџе каква су Ваџа сећања на, реџимо, Раичковића, коџа сџе веџ џоменули, и, реџимо, Дуџка Раговића?

Што се тиче мог пријатељевања са песницима или са писцима уопште, код мене је то ишло по принципу личном, не књижевном. Ја сам се с тим људима налазио у нечему, као људи смо се налазили, а ово књижевно је било само, како би данас рекли, бонус. Нисам ја са свима њима имао књижевних сличности, са Раичковићем сам и књижевно доста имао сличности, то се види, уосталом имам и онај сонетни венац по његовој *Каменој усџаванџи*. Са Радовићем, такође, имам неке додирне тачке, не у писању него у неком односу према књижевности, тим неким погледима. Али реџимо с Бећком, с Матијом сам песнички далеко, а веома смо блиски пријатељи.

А што се тиче Стевана и Радовића, њих двојица су били део једног круга писаца углавном те генерације мало старије. Ту су били њих двојица, па је био Бранко Ћопић, па је био Скендер Куленовић. Вероватно је био још неко, али ово је било главно. И међу њима је био Бећковић, као млад, он је био много млађи од њих. Он се искључиво у младости дружио са старијим писцима, и они су седели стално заједно по кафанама. Да је неко имао ове справе, магнетофоне, па снимао то што су они по кафанама причали, то би данас била књига коју би сви једва чекали да читају, они су били сви духовити људи и паметни и брзомислећи. И то шта су они набацивали један другом, те волеје духовите, то је било чудо.

Слободе, као што знате, има номинално у разним дешавањима, догађањима, у разним местима у животу, али стварне слободе – у поезији сигурно је има, а претпостављам и у другим уметностима – нема тамо где се она рекламира, у политици слободе нема,

ту је слобода само реклама. Слобода увек мора бити лична ствар, ти мораш у животу наћи или створити себи простор у коме ћеш бити слободан, где нећеш имати ограничења.

Ти у поезији, ако си песник, имаш ограничења, и то велика. Језик је ограничење, не можеш ти изван језика, језик ниси ти направио. Значи ти имаш то велико ограничење, али у оквиру тог ограничења ти имаш апсолутну слободу. А слобода се тако и постиже, слобода није анархија, знаш, сад смо ми слободни, немамо одговорности ни према чему, нити има икаквих граница, ми можемо шта хоћемо. То је слобода коју данас овај неолиберални систем протура свим народима преко цендеризма и свега. То није слобода, то је робовање, само на други начин.

Раичковић и Радовић били су слободни у том смислу људи. Стеван није волео тај такозвани друштвени ангажман. Знате, оно: сад сам ја ангажован, борим се за неку правду. Њему је веома било стало, и то је он и написао у оној књизи, до правдољубља и родољубља, то је из породице повукао. Али се он никад није бавио политиком, осим на самом свом почетку, док је био гимназијалац, а читав свој живот је био песник. Радовић је био у друштвеном смислу много ангажованији, он је рецимо '68, кад су били студентски протести у Београду, ишао с Матијом на Ветеринарски, или тако неки факултет, и одржао говор један који су сви после цитирали, најбољи од свих тих говора које су држали на протестима тада. Значи, он је био и тај, та нека његова писма која нису објављена, у његовој оставштини су остала, где он, рецимо, пише Градском комитету, то нико није од ових писаца ни зуцнуо, а камоли написао писмо. Значи, он је био друштвено ангажован, а слободан човек.

А ово да вам испричам за Стевана, како је постао песник. Он се родио у Нересници, тамо код Кучева, то није далеко од Голупца, где ја сад живим. Тамо има школу, и спомен-плочу су ставили да се он ту родио; он се родио у школи, родитељи су му били учитељи. Мајка је из Великог Градишта, које исто није далеко одатле и она је службовала у Нересници у коју је тада дошао Стеванов отац, који је из Црне Горе, Раичковићи су из Црне Горе. И он је тада из Македоније, односно тад се то звала Јужна Србија, премештен у Нересницу и тако се Стеван родио. Детињство, односно то рано школовање Стеван је провео прво у Белој Цркви код Вршца, а онда у Сенти. Сента је, у ствари, његов књижевни завичај, то ко је читао Раичковића зна тај његов однос према Сенти, тога има колико хоћете и у поезији и уопште, и у његовој прози. А из Сенте су отишли у Суботицу и у Суботици их је затекао рат '41. Његов је отац, пред почетак рата, видео шта ће бити, па су се вратили у Црну Гору, код његове родбине, у Подгорицу, и били су тамо, дошли су

дан уочи бомбардовања шестог априла, Италијани су бомбардовали Подгорицу. И каже Стеван, истог дана кад је почео рат, сутрадан је у Црној Гори била глад, јер Црна Гора није могла без Србије. И данас не би могла да није у служби ових наших пријатеља са Запада, па јој они нешто тамо дају неку цркавицу и држе то. И онда су они из Црне Горе, преко НДХ, дошли оним „Ћиром“ од Подгорице до Сарајева, па у Србију. Дали су им Италијани неки аусвајс па су прошли кроз те усташке контроле, и дошли су прво у Велико Градиште код неке родбине, кратко, и онда у Крушевац.

Ту је Стеван написао прву песму, ноћу, онако напамет, пошто није било ни свећа у том избегличком неком. Написао је прву песму и ујутру кад је пробао да прочита није могао ништа, јер је то било тако написано да није било читљиво уопште. И онда у Смедерево, где је праву прву песму објавио у гимназији у зидним новинама. Имају ли сад зидне новине гимназије? Немају, не верујем. Ту је објавио прву песму.

Почетком '45. су се вратили у Суботицу. Стеван, пошто је то правдољубље и родољубље било његова животна максима, тиме се водио у животу, сматрао је да сад та нова ствар која је ту дошла, да она доноси и правдољубље и родољубље, па је постао скојевац. И пошто је он био и наочит, висок и тако, био је вероватно ту активан, не знам како, он је постао шеф СКОЈ-а у гимназији. Стеван је као шеф СКОЈ-а једног дана добио налог вишег руководства да сазове скуп гимназијалаца на коме ће бити искључена из гимназије браћа Руф. То су била деца бившег фабриканта бомбона, власника фабрике бомбона у Суботици, која је вероватно конфискована. У фискултурној сали је сазван тај скуп, Стеван је на коњу са хватаљкама стајао као председавајући, као водитељ скупа, да га сви виде, а ту су седели ови руководиоци виши, који су то наредили да се спроведе. И каже Стеван, ређају се ти говорници који ове плују, шта су већ све могли да причају, реакција и ово-оно, да би могли да се искључе са тим образложењем. Каже Стеван, ја гледам ону двојицу, онако истежу вратове и онако, хоће да се јаве и они да нешто кажу. И ја дам једном реч, једном од те браће. Каже, како сам дао реч, њему скоче ови руководиоци: не може реакција да говори! И скину Стевана са тог коња и смене га после тога, и он каже овако: тако сам се разочарао у идеологију – тако је он звао политику – и тако сам се окренуо поезији. Тако је постао песник, и постао слободан човек, то што сам малопре причао.

Ја често размишљам, рецимо, на ову тему: сви знамо да живимо ово што се зове „у тешком времену“. Има много тешких времена, а ми мислимо да је наше, наравно, најтеже. И онда имамо, такође, некакву помисао, бар мени пада на памет, да би у том тешком

времену било много лакше да имате неке оријентире духовне, те светионике који вам осветљавају то време. Као што су ова поменућа двојица, да не помињем оне друге, Андрић, Црњански и тако даље. И у том смислу, ја помислим како би било добро, рецимо, да је жив Душко Радовић па да каже овима, или овоме: попу поп, а бобу боб, јер он је тако говорио. А онда схватим, у ствари, да није поента у њима, није поента у тим светионицима него у нама. Ми се осећамо изгубљено не зато што њих нема него зато што смо се ми изгубили независно од њих. И ми бисмо могли сад да имамо светионике само да нисмо ми – није то само наша заслуга, тако је то подешено да ми будемо изгубљени – тако да: они недостају, али бисмо ми сами могли на неки начин да њих надоместимо да се нисмо као народ истањили. Али добро, шта да радимо. Нека буду сви песници па неће бити проблема.

Добићиник сīе великој броја књижевних наїрада. Нема значајне књижевне наїраде, а да је нисīе добили. Поменућу неке од њих: Бранкова, Милан Ракић, Бранко Миљковић, Драинац, Исидора Секулић, Змајева, Дисова, Десанка Максимовић, Жичка хрисовуља и іако даље. Колико іризнања значе іеснику и како сīе их доживљавали?

Ово што сам поменуо у Загребу, то је прва моја награда, јесте за рукопис, за пет песама, али је то прва награда коју сам добио, прва јавна таква ствар. Ја тад нисам то могао да осетим ни као признање, имао сам огромну трему. У Загреб сам дошао пре тога, наравно, и спавао сам у неком хотелу, наредне вечери је била та свечаност, где се то додељивало и јавни тај наступ. Нисам целу ноћ спавао од треме, како ћу ја да изађем пред људе, како ћу да примим награду, нисам могао да замислим да је то изводљиво уопште. Тад нисам никакав доживљај имао осим те треме и тог неког осећања да не знам шта да радим. А после, ове награде које су уследиле, оне су вероватно биле, све зависно од награде, вероватно јесу биле подршка, подстицај. То је младим људима важно јер ви кад нађете себе, као песника, оно што сам причао на почетку, кад се пронађете у томе, кад осетите себе у књижевности и мислите да сте ви то, онда вам то буде нека врста животне реализације.

Међутим, од једног тренутка, ако је то у глувом простору, ако је у празном простору, ако нема никаквог одјека међу другима, то онда почиње да само себе, као да се врти у празно машина. И потребно је да изађе у социјални простор, да се ту нађе неки одјек, па било овакав, било онакав, ал' да има неког контакта са људима околo. Ја сам све то написао, али онда кад с вама то поделим, па

неке ваше реакције, могу бити негативне, позитивне, није важно, дођу до мене, онда мени то буде као неко гориво за даље. Награде су имале, награде имају, претпостављам и данас, у младости ту функцију. Кад остариш, то није више подстицај, нема награда мене на шта да подстиче. Јесте нека врста признања, али мислим, ако нисам признат био пре тога, онда неће ми ни то бити нешто, и ја уопште сам награде једино ценио по томе да ли имају у неком мом интимном простору неку везу са мном. Значи, ово што сам помињао, ова награда Јелена Балшић, коју додељује Митрополија црногорско-приморска на острву Бешка у Скадарском језеру. Иначе, не знам да ли ви то знате, ја нисам знао до тада, на Скадарском језеру има 5-6 манастира и то зову Зетска Света гора. То је реплика Хиландара и тако даље. Јелена Балшић, она је кћерка кнеза Лазара, удала се за Балшића, владара Зете и била она сама владарка после његове смрти, после је син њен преузео. Она је завршила живот тамо, подигла је манастир на том острву и ту је последњу годину дана живота провела. Митрополит, тад је био Амфилохије, он додељује ту награду. Ја сам то добио ту, и шта се испоставило: тог дана када је била додела награда, ја сам то схватио у току ручка који је после у манастирском конаку онде држан, да је то дан када је моја мајка, која је јунакиња и коју је Амфилохије у својим говорима стално помињао, он њу зове Стоја са Уне, да је она тог дана рођена, то је њен рођендан. Све се поклопило. Та награда је мени по томе остала. Онда смо после, завршио ручак, ја тамо са некима причам, и долази монахиња, каже: митрополит Вас зове тамо, ја одем иза, каже Амфилохије, ево ови су Крушевљани његови, долазе ту због Јелене, није био тад владика, него неки свештеници из Крушевца и они су њему донели лозу, саднице лозе. Хајде да нас двојица ову прву засадимо. И нас двојица засадимо, и он каже игуманији, ова лоза се зове Стоја са Уне. Е, рецимо, такви моменти, а било их је и код ових других награда, то мени остаје и то мени значи.

Награде су важне, можда су данас важније него што су биле некада, данас када поезија фактички у друштвеном простору не постоји. Она постоји буквално, али не постоји како је некада постојала. У таквим временима награде имају и функцију да скрену пажњу да та ствар још постоји. У оваквом времену, ти сигнали, па и ово што ви радите, страшно су важни зато што они одржавају оно што треба одржати, што не сме да пропадне. Јер ако и то пропадне, нема ни нас више, готови смо. Десила се сада једна невероватна коинциденција: у мају је, баш кад сам завршавао нову књигу, чији би мото могао да буде *поезија више не постоји*, припреман и двадесет шестог маја отворен Музеј поезије у Чачку. Отворила

је чачанска библиотека Музеј поезије. Први, ја не знам да ли у Европи то постоји, на Балкану нема нигде. Значи, у таквим временима, кад поезија не постоји, ти отвараш музеј поезије. То можда значи да говориш: поезије више нема, то је сад у музеју, а може да има управо ову функцију коју би награде требало да имају, да подсећају друштвени контекст да је то још ту и да је то важно за живот тог друштва. Ето, то је можда сад најважнија функција тих награда.

Кад смо већ код њих зачудних њоклајана гашума, добро је да споменемо да су се они дођађаји о којима смо јуче на часу говорили, онај њокољ у НДХ који је њреживела њесникова мајка и из кога је њроисњекла на крају и књића Бол, одијрали њачно на данашњи дан њре 82 године. Ваџа њоезија је њемајски веома разнолика и једна од важних њема је њевање о свакодневици. На који начин њесник у свакодневном живоју њронађе њочетну њачку њесме?

Ех, кад бих ја то знао, ја бих стално писао. То је ваљда тај неки песнички инстинкт, ја не знам шта, оно што се зове таленат, па то иде. Нема ту теоријских поставки, да ти кажеш сад то је тако, па ћу ја сад да идем по томе. По томе се не може направити поезија, то дође у том склопу неких унутрашњих момената којих ми нисмо свесни, то се склопи само од себе. Али што се тиче односа поезије и стварности, ту има једна занимљива ствар коју не би човек на први поглед уопште рекао, ја сам написао неки есеј о томе. Рецимо, Стеван Раичковић има тај његов последњи сонет који је у животу написао, деведесет прве, зове се „На септембарској плажи у Херцег Новом 1991”. То је било време када је рат у Хрватској био већ код Дубровника, Стеван је био у Херцег Новом, он тамо има и данас стан, син му долази из Њујорка. И дан уочи пута за Београд, повратка, он је сишао доле, то смо ми звали „бифе Титаник”, испод тога је био неки бетон где смо се купали. Сишао је на ту плажу, на тај бетон, да се последњег дана окупа, и имао је неко маслиново уље којим се он мазао. Стеван је био веома штедљив човек, а пошто је тог маслиновог уља остало доста, да се не би бацило, он је све то и намазао био. И у том тренутку су наишли неки авиони ЈНА, прешишали су туда, ваљда ишли тамо, око тог рата шта је било. И Стеван је остао потпуно сам на целој тој плажи. И како да уђе у море, како да уђе кад ови лете, да одем не могу, јер сам сав намазан, и из те ситуације настала је песма та његова „На септембарској плажи”. Немамо је сад овде да је прочитам, да видите како је из једне баналне ситуације настала песма која иде у неку метафизику, која је потпуно изнад те баналности, даје смисао тој баналности. Рецимо, у том смислу, поезија је много бољи сведок суштине неког

времена, него оно што се зове новинарство. Дух те 1991. године боље се осећа из тог Стевановог сонета него из новинских написа тог доба или телевизијских емисија. Поезија је бољи сведок и од историје, јер иако се историја заснива на документима, она не може овако као поезија да ухвати унутрашњи смисао тог времена.

Поезија те свакодневне ствари које не примећујемо, поред којих пролазимо, у ситуацијама у којима смо овако, не примећујући уопште суштину тих ситуација, поезија то осветли из тог свог неког угла и покаже нам шта је то, и одједанпут ти откријеш ту свакодневицу коју пре тога ниси примећивао уопште. Вероватно да је то и код мене, тај моменат битан. Што се тиче тема, теме ја нисам бирао никада. Нисам ја изабрао тему ове књиге, то нисам уопште нисам изабрао, то је дошло само од себе, можда је то чак негде и написано, можда и није, не знам. Али ја сам први овај сонет, о свињокољу, који је уводни овде, написао '88. И ја сам знао да сам написао песму о овом догађају, други нико није знао јер нико није знао ту моју породичну историју. Чак су неки људи, Негришорац, писали о том сонету и повезивали га са усташким стварима, али нису знали за ово, па нису могли целу слику да дају. Али тад ја нисам знао да ћу написати књигу, књигу која је дошла сама од себе, одједанпут, кад је требало да дође.

То је код песника тако: ви имате тај унутрашњи сат, који не може нико, па ни ви да навијете, па сад ја навијем њега да ми звони у осам. Нема од тога ништа. Ал' он увек зазвони у правом тренутку кад треба и кад једном може да зазвони. Тако долазе и све те теме. Нисам ја бирао свакодневицу него је свакодневица бирала мене и тако је то била и тема моје поезије.

Књигом Бол уселили сће да садржај породичној и личној сећања иреведете у обласи културе сећања. Колико је историјска свесит важна за животи једне националне заједнице и на који начин се иресник може укључити у борбу ироитив заборав?

Ја мислим овако: везано за *Бол*, а мислим да се то и генерално може тако гледати. Ту би се могле уочити три линије, три приче. Једна је та породична, рецимо лична, друга је књижевна, песничка у овом случају, трећа је идентитетска, или национална, па чак и универзална. Оно што ви у поезији урадите, то није суви факат, та сува свакодневица, то је нешто друго. И поезија никад не може бити евиденција, статистика, не знам шта, историја, она је увек нешто друго. У поезији ја не бих могао ту моју фамилију, те моје претке по мајчиној линији уопште да поменем, не би било контекста нити бих све те неке детаље могао да ставим у песме, тако да

прозни додатак у књизи *Бол* има функцију не да објашњава песме него да их допуњава. Песме са њим добијају још неку димензију коју не би имале без тог додатка.

Тај геноцид у Ендехазии, то је питање српског идентитета, тај геноцид је двадесети век додао идентитету српског народа, светосављу и свему ономе што је у нашем идентитету. И сад, нама, као народу, он јесте то додао, али то ми још као народ нисмо како треба усвојили. То је оно што је главна прича. Шта је ту у питању? Такав догађај у животу једног народа, он мора, како би научници рекли, да се интериоризује, мора да постане део културе тог народа. То се зове култура сећања, ја то зовем култура, није битно да ли је сећање. То треба да постане део културе народа, али ми то нисмо, делимично и због политичких околности које нису биле наше, а делимично и због наше можда немарности, како треба усвојили. Док тај геноцид не интериоризују, Хрвати с једне, а Срби с друге стране, међу њима не може и неће бити како треба. Хрвати то не могу никада, они када би се суочили како треба с тим геноцидом, они би се распали као народ, не би више постојали као нација. Срби могу, међутим, Срби то још нису урадили. И не раде. Радите, рецимо, ви овде, што имате ове године то као тему, па то јесте део овога што би требало као народ да радимо, да би то постало унутрашњи део наше културе. Мора да постане део живота нашег, а део живота постаје, између осталог, и кроз ово. Не кроз бол него кроз уметност. И ту би, ја не знам ко би то требало да ради, држава, нема ко други, али ко? Немамо ми такву државу. Ту би требало урадити неке ствари које су, рецимо, Јевреји урадили са својим геноцидом. Или чак Јермени, Јермени су исто имали онај велики геноцид кад су их Турци милионе побили. Ти кад одеш у Јереван, ја сам био тамо, имају они близу Јеревана, зове се Цицернакаберд, то је њихово меморијално гробље за тај геноцид. И они одавде показују: ено га наш Арарат. Арарат је у Турској, данашњој Турској, али то је и даље њихово. А ми одавде показујемо: ено га америчко Косово. Не кажемо наше Косово. Не ми него неки од нас. Треба као народ да урадимо нешто да тај геноцид постане део наше националне свести. То се на симболичком нивоу гради као што су урадили Јевреји са Јад Вашемом. Није довољан овај музеј геноцида у Београду, то је танко. Нега да се направи меморијални центар у Београду, као престоници, за све Србе је то престоница, и за оне који не живе у Србији. Да се направи тај меморијални центар где ће бити сви елементи, и уметност, и наука и историја и све што треба. У Јад Вашему ви имате, врти се магнетофон, сваких петнаест секунди једно име убијеног Јевреја се тамо преко тих звучника чује. Разне ствари се ту могу урадити, и она ти кад имаш то, онда,

рецимо, ви идете тамо и ко не зна од вас за све то, ту све сазна и схвати колико је то важно и за њега. Чим је важно његовом народу, важно је и за њега, наравно.

С друге стране, кад дође у Београд, у државну посету, неки од ових фиџифрића који долазе да доле памет овим нашим политичарима који само климају главом и слушају, он мора да оде тамо да положи венац. Јер то код Јевреја мора. Ако не оде, каже: нећу ја, онда ти знаш да он неће, и онда се то у дипломатском протоколу води као гест те врсте и онда ми знамо да он није тај, да он није наш пријатељ, сам покаже то. И доста других ствари се може урадити, и ово што ви радите је део тих напора, али док се то не доврхуни и уједини у том симболичком простору заједничком, то неће бити довршен посао. А да ли ћемо ми успети то да урадимо као народ, ја не знам, видите и сами да су сви упрли све снаге које могу, па и добар део нас, да нас потпуно растроше и да направе од нас ту безличну масу коју ће тај новац вртети лево-десно, а биће нечији робови.

Ваши поезија је и у формалном смислу веома разнолика, и један од Вама дражних јесничких облика је сонет. Какав је Ваш стваралачки доживљај ове класичне јоетске форме?

Па то је она тема о односу слободе и границе. Слободе нема без ограничења. Сонет је идеалан пример за ту тезу, јер ја мислим да нема ниједне државе у свету која има, или је имала толико строге законе као што их има сонет, а да је остала жива и да постоји и дан-данас. Нема ниједне такве. Сонет је од 12. века, дакле осам-девет векова се његова општа правила не мењају, и он је тај начин да ти преко форме, преко границе дођеш до своје слободе. И то је чак много лакши начин да се дође у поезији до слободе него такозвани слободни стих. И у слободном стиху имате проблем, морате наћи и форму, да се то погоди са оним унутрашњим што хоћете да кажете ту. А у сонету нема потребе да тражите форму, она већ постоји, и само треба унутар те постојеће форме, унутар тих граница задатих да нађете ту своју слободу. Изгледа парадоксално, ал' ја то тако доживљавам. Много је лакше, лакше је писати сонете него песме у слободном стиху, мени бар тако изгледа. Није баш лако, али је лакше.

Шта за Вас значи биће модеран јесник?

Хе. Па професори, професори књижевности морају, по сили свог посла, они морају да ту ствар, то што предају, та знања која

преносе младим људима, они морају то да поделе у фиоке, да би било прегледно, да би се могло пренети како треба. Да не буде хаотично. И онда, те фиоке су различите и између осталих једна од фиока је и то: модерна књижевност. По мени, нема модерне књижевности, не постоји једна модерна, јер у разним временима има модерне књижевности. Значи модерна је књижевност и нешто што више нема никакве везе са нама, а модерна је и оно што данас имамо. Шта је, по мени, модерност? То сам ја и написао негде у тексту о Душку Радовићу. Душко Радовић је пример шта је, у ствари, модерност. Он је збиља утемељитељ српске књижевности за децу, од Змаја је он. Све ово што ви данас као дечје песнике, што ви дајете награде, све је то изашло из Душка Радовића. Он је та решења дао и они само попуњавају те рубрике које је он њима поставио. Значи, дечја књижевност наша данашња је изашла од Душка Радовића и он јесте дечји песник. Међутим, истовремено, он је један од зачетника српске модерне поезије уопште, не само дечје него српске модерне поезије. Ви у школи, не знам да ли се то у средњим школама учи, ви кад гледате ту историју савремене српске књижевности, онда се каже овако: почеци модерне српске поезије после Другог светског рата, то су Попа и Павловић. Васко Попа и Миодраг Павловић, они су почели па онда иде даље. Ја говорим и покушавам да убедим професоре, они кажу да су убеђени али нигде то нема одјека у образовном процесу, ја тврдим ово: почетак српске модерне поезије – Попа, Павловић, Радовић. Радовић је исто што и они. И то, Зорана исто зна, знате и ви, једна њихова колегиња са Учитељског, Валентина Хамовић, направила је књигу, то је њен магистарски рад. Паралелно је анализирао поезију Васка Попе и Душка Радовића и показала да је то исто. Тако да је Душко Радовић модерни песник, али нема модерног песника међу нашим песницима који је лошије и критичкије говорио о модерној поезији. То шта је он говорио о модерним песницима, овим које ми третирамо као модерне, и о модерној поезији, то ни највећи мрзитељ модерне поезије не би рекао. Зашто је он то радио? Зато што је он, делимично је то разлог, што је он уочавао да кад нешто постане ово што се данас зове мејнстрим, односно кад нешто постане као неко опште начело, онда сви трче за тим, а немају суштинске везе са тим. И сада, ако је сад начело бити модеран песник, а било је код нас у оно време, после Попе и Павловића, онда и људи који немају шта да кажу и они су модерни песници, а само врте те неке задате мотиве који су ту успостављени. У ствари нису уопште песници. Е, Душко је такве ствари уочавао и он је зато критиковао модерну поезију, зато што је ту било много млађења празне сламе и продавања рогова за свећу. А у ствари је он афирмисао тиме модерну

поезију. Временом ти облици, који су били нови и модерни у једном тренутку, они окоштају и постану сметња, постају гушитељи неког аутентичног стваралаштва. И онда неки прави, аутентичан стваралац, као што је био Душко Радовић, то разбија. Модерност је – кад си модеран, што би рекао Душко Радовић.

Поменули сће да слобода у себи ѿогразумева и усѿосѿављање односа ѿрема ѿраници, оѿраничењима, шѿио, наравно, не значи да слобода није велики ѿросѿор. Тако сће и насловили своју књиѿу есеја, зайиса и разѿовора: Велики простор слободе. Има ли шаквих великих ѿросѿора у овим данашњим оскудним временима, и ако их има, где су?

Па добро, рекао сам да је у поезији има. Мислим да у овим временима, оскудна или неоскудна била, има много приче о слободи. Ја мислим да се данас у медијима и у том јавном простору о слободи говори много више него кад сам ја био млад. Тад се о слободи није уопште говорило. Слобода је и шта има да причаш... има, оно, ослобођења, ослободили смо се од Немаца, ал' нема шта ту причати. Данас се о слободи невероватно много прича, у целом свету. Слобода је једна од застава. Слобода је застава, рецимо, овога што гуши слободу, овога што се сад продаје у разним облицима, од овог поменутог цендеризма, па не знам до све чега, све је то у име слободе. Да би људи били слободни, ти њих гураш у неку врсту ропства. Ја мислим да у данашњем друштву, у свету, има много приче о слободи, ал' слободе веома мало, готово нимало. Што рекао један млади италијански филозоф, зове се Дијего Фузаро, описујући како се људи понашају, да нису ни свесни да живе у најтоталитарнијем времену у историји. Ја мислим да ово данашње време, овај тоталитаризам који данас притиска цео свет, он је јачи од онога. Ви кад сте имали немачку чизму овде, Хитлер као тоталиризам, кад сте имали немачку чизму која је овуда пролазила, ви сте знали да вам је то окупатор и ви сте могли да се и борите ако хоћете против њега, ако нећете, могли сте да му служите, шта год хоћете. Имали сте с њим јасан однос. Данас нема немачке чизме овуда, али ово је све под контролом њиховом, све. Не мислим на Немце него на Запад. Тако да је тај данашњи однос према слободи лажан однос. Под фирмом слободе се крије, у ствари, нека врста тоталитаризма. Јер слобода не може бити, слобода је индивидуална ствар и животна, ти чим њу намећеш около, нема ту слободе. А видите да се сад слобода намеће и војском. Ако нећеш да будеш слободан, онда ћемо ми тебе да бомбардујемо, да би ти био слободан. То вам је данас слобода, нажалост.

Да ли можда неко од полазника курса жели да остави ишање песнику?

Катарина Савић: Причали сте о томе да сте издесетих година почели да пишете поезије. Да ли сте имали нешто грубо у плану, каријеру неку грубо иша, да ли сте хтели да будите нешто грубо сем песник?

Хтео сам да будем у детињству машиновођа на „Ђири”, знате шта је „Ђира”? То је воз ускотрачни. Пошто су моји Максимовићи са Дрине, они су тамо живели, код Фоче. А ми смо били у Београду, онда смо ми, док сам ја био клинац мали, ми смо ишли, можда не сваког лета, ишли смо тим „Ђиром” до тог места. И ја сам, као клинац, задивљено гледао те машине, знате оно: био улаз на станицу, а он горе, стоји, као гледа нешто. Мени је био сан: кад порастем, бићу машиновођа. Ако не будем то, онда лојач, лојач је био онај што убади угљ. И тај сан сам остварио, нећете веровати, пре две-три године у Требињу. Био сам приватно неколико дана, и први пут сам шетао околу по Требињу. У старој железничкој станици, „Ђира” је пролазио кроз Требиње, оставили су једну локомотиву „Ђирину” као музејски примерак. Рекох: е сада ћу, вала, да уђем. То ми је био сан, који је био неостварив, ја сам знао да то нећу успети да остварим, ал’ нисам никад ни помишљао да ћу бити песник.

Ја сам ишао у гимназију у Книну, и мој отац се био претплатио на ону едицију „Српска књижевност у сто књига”. Стизало је годишње два пута по пет књига, у пролеће пет, па ујесен опет пет. И ту сам ја наишао на Дучића и на Ракића, први пут, јер у школи пре тога то нисам учио. И кад сам оно гледао, оне њихове песме, рекох: види како је ово, они сви имају ту складну форму, обојица, и ја сам због тога почео. И шта сам онда ја открио, у ствари, кад сам почео то пискарање? Ја сам волео увек да путујем, и сад волим, само сад не могу, немам снаге, физичких способности за нека велика путовања. Тад сам открио, у том писању, да је, у ствари, то могућност да одем кад хоћу где хоћу, то је ова слобода која је после дошла, и како хоћу. И вероватно је мене тај моменат негде одвукао на ову страну, у трагању за том слободом која ми је ишла преко путовања, па прешла на ово. А машиновођа нисам постао никада, али, ево, ушао сам у локомотиву.